

Тетяна Осташко

Всеволод Голубович: портрет на політичному тлі

У статті розглядаються основні етапи життя та діяльності першого прем'єр-міністра УНР В. Голубовича; висвітлюються мотиви фабрикації у 1920-1921 рр. кримінальної справи проти нього та його однопартійців, а також з'ясовується, як склалася його подальша доля в підрадянській Україні.

В статье рассматриваются основные этапы жизни и деятельности первого премьер-министра УНР В. Голубовича, освещаются мотивы фабрикации в 1920-1921 гг. уголовного дела против него и его однопартийцев, а также выясняется, как сложилась его дальнейшая судьба в советской Украине.

The article focuses on the main stages of life activities of the first UNR prime-minister V. Golubovytsch, sheds light in the motives of fabricating in 1920-1921 a criminal case against him and his associates, and also describes his fate in the soviet Ukraine.

Всеволоду Олександровичу Голубовичу судилося відіграти помітну роль у найважливіших подіях, пов'язаних з бурхливим розвитком українського національно-визвольного руху першої третини ХХ ст. Його шлях в Українську революцію, до певної міри, був типовим для багатьох українських діячів соціалістичного спрямування, які взяли участь у визвольній боротьбі. В. Голубович належав до числа організаторів перших українських партій (РУП та УПСР), які об'єднали українську молодь, що з притаманним для початку ХХ ст. захопленням соціалістичними ідеями К. Маркса і максималістським юнацьким переконанням, вірили у невідворотність перемоги світової соціалістичної революції. Як і більшість однопартійців —

членів партії українських есерів, від 1917 р. наймасовішої партії в Україні, В. Голубович посвятив своє життя побудові соціалістичної республіки. Перший український парламент — Центральна рада — не раз обирала його на державні посади, а у січні 1918 р. проголосувала за призначення його керівником уряду. Голова делегації УНР на переговорах у Бересті-Литовському, фігурант скандалу навколо викрадення банкіра Доброго, член опозиційного Директорії «Комітету охорони Республіки», зрештою — член т. зв. Центрального українського повстанчкому — все це факти біографії Всеволода Голубовича, більшість з яких досі маловідома в Україні.

У вітчизняній історичній літературі практично немає спеціальних праць присвячених особі В. Голубовича. Коло досліджень обмежується згадками у довіднику «Діячі Української Центральної ради», статтями С. Сербіна та книжкою відомого письменника Анатолія Болабольченка «Всеволод Голубович і “Справа УПС-Р”»¹. Останнє дослідження небезпідставно розглядає ключову роль, яку за сценарієм більшовицьких лідерів відвели В. Голубовичу у так званій «справі» Центрального комітету партії українських есерів. Саме його арешт став вагомою підвалиною до фабрикації першого гучного процесу над лідерами Української революції. Засідання революційного трибуналу стало заключним актом слідства, яке тривало понад рік, і за цей час декілька разів перекваліфіковувалася. Спочатку вона мала назву «Справа ЦУПОК (Центрального українського повстанського комітету)», згодом — «Справа урядів УНР» і лише на завершальному етапі одержала назву, під якою голосно прозвучала на всю Україну. Матеріали слідчої справи, в першу чергу протоколи допитів В. Голубовича, є надзвичайно цінним джерелом до вивчення його біографії, світоглядної позиції, а також перебігу подій як у період національно-визвольних змагань, так і після їх поразки. Безперечно, свідчення В. Голубовича, які давалися під тиском слідства, а також «неупереджений» переклад його показів з української на російську мову (для кращого розуміння московськими керівниками з ЧК) потребують ретельного аналізу та співставлення

подій, але значна частина документів, в тому числі і вилучених у нього під час арешту, дають підстави для об'єктивної характеристики цієї, без сумніву, значущої постаті доби.

Свою політичну кар'єру Всеволод Голубович розпочав членом популярної в Україні на початку ХХ ст. Революційної української партії, яка дала поштовх діяльності багатьох українських громадсько-політичних діячів. Його біографія нічим особливим не вирізнялася від біографій багатьох українських юнаків — учасників українського революційного руху. Всеволод Олександрович народився 1885 р. в с. Молдавка Балтського повіту Подільської губернії в родині священика. Освіту набув у Подільській духовній семінарії та Київському політехнічному інституті, який закінчив у 1915 р.

Факти своєї біографії В. Голубович неодноразово викладав і коментував на численних допитах у ЧК у 1920-1921 рр. За цими свідченнями можна суттєво доповнити його життєпис. Зокрема, у 1905 р. за участь у революційному русі він притягнувся до адміністративної відповідальності. Навчаючись у Київському політехнічному інституті, у червні 1912 р. В. Голубович приєднався до київської групи українських есерів, а від лютого 1913 р., за його словами, став членом цієї підпільної організації². Протоколи допитів дозволяють більш детально висвітлити діяльність В. Голубовича у роки Першої світової війни та перші місяці революції. Йдеться про те, що після закінчення навчання у Київській політехніці він 31 березня 1915 р. одержав посаду начальника дистанції у службі шляхів³, згодом — начальника відділення водних, шосейних і ґрунтових доріг Румунського фронту⁴.

В цей час розпочалася стрімка політична кар'єра В. Голубовича. Навесні 1917 р., перебуваючи на службі у залізничному відомстві Румунського фронту, він став ініціатором створення осередку УПСР серед залізничників Одеського вузла, активним членом, а потім і головою Одеського комітету УПСР. Працюючи в Одеській українській громаді, він обирався гласним потім — товаришем голови Одеської міської думи, а також депутатом Всеросійських та Українських Установчих зборів від Херсонської

губернії⁵. На II з'їзді УПСР став членом ЦК УПСР, Української Центральної і Малої рад⁶. Водночас В. Голубович не залишався осторонь від просвітницької партійної роботи. За повідомленням одеської газети «Українське слово», викладав на курсах українознавства в Одесі, які відкрилися в місті у липні 1917 р. Читав лекції із земельного питання та роз'яснював програми політичних партій⁷.

15 липня 1917 р. Мала рада затвердила В. Голубовича на посаді генерального секретаря шляхів сполучення⁸. І хоча на допитах в ЧК він стверджував, що зміг приступити до своїх обов'язків лише у жовтні, тому що до того часу працював на Румунському фронті, документи фіксують його присутність на засіданнях Малої ради 27 липня 1917 р.⁹ Після чергових змін у складі Генерального Секретаріату 1 листопада 1917 р. Українська Центральна рада затвердила В. Голубовича на посаді генерального секретаря торгівлі й промисловості¹⁰.

Наступною сходинкою у політичній кар'єрі В. Голубовича було його призначення 21 грудня 1917 р. головою української делегації на мирних переговорах з країнами Почв'їрного союзу у Бересті-Литовському. Від'їжджаючи до Берестя-Литовського, він, за власним зізнанням, прагнув реалізувати наступні завдання: добитися підписання мирової угоди, щоб по можливості уникнути неминучої окупації німцями та австрійцями України; забезпечити відновлення і налагодження транспорту; сприяти відновленню виробництва і забезпечення української армії усім необхідним для боротьби з будь-яким ворогом України¹¹. Під час переговорів В. Голубович передав представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини ноту Генерального Секретаріату УНР щодо проголошення незалежності України та її самостійну участь у міжнародних справах¹².

Внаслідок укладання Берестейського миру та запрошення Центральною радою в Україну збройних сил союзників для звільнення краю від більшовицької окупації український провід одержав шанс для розбудови незалежної держави. 10 лютого 1918 р. за підписом В. Голубовича була оприлюднена відозва до

народу України із поясненням перебування в УНР військового контингенту Німеччини та Австро-Угорщини. «Вони будуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства, Совіта народних комісарів, — зазначалося у відозві. — Ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина і Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця»¹³.

Робота у складі української делегації у Бересті-Литовському сприяла зростанню авторитета В. Голубовича у лавах УПСР. На той час припадає чергова політична криза в українському провіді, до якої призвела конфронтація між найбільшими парламентськими партіями УПСР і УСДРП. Її наслідком стала відставка голови Генерального Секретаріату українського соціал-демократа В. Винниченка. 18 січня 1918 р. на IX сесії Української Центральної ради В. Голубович був обраний головою Ради Народних Міністрів і міністром закордонних справ УНР¹⁴. На той час йому виповнилося 33 роки.

Кабінет міністрів, який очолив В. Голубович, складався здебільшого з представників партії українських есерів. До його уряду увійшов лише один представник попереднього складу — український соціал-демократ М. Ткаченко (міністр юстиції). За новий уряд на засіданні IX сесії Центральної ради проголосували усі фракції, утрималися лише Бунд і меншовики. Проголошені В. Голубовичем під час обрання на посаду програмові засади роботи уряду включали п'ять пунктів. Своїм пріоритетом він вважав: негайне укладення мирової угоди з країнами Почвiрного союзу, досягнення внутрішнього консенсусу в країні, проведення намічених Українською Центральною радою «спеціальних реформ», боротьбу з анархією і полагодження конфлікту у військовому міністерстві. Очевидно, що у новообраного прем'єр-міністра було особисте бачення щодо конфлікту в Міністерстві військових справ після відставки С. Петлюри, адже на посаду міністра він рекомендував вітчима своєї дружини — лівого есера І. Немоловського¹⁵.

Слід зазначити, що перед голосуванням за кандидатуру В. Голубовича, Центральна рада ухвалила земельний закон¹⁶. Т. зв. закон про соціалізацію землі передбачав перетворення приватновласницьких земель на загальнонародну власність. Вся земля без викупу переходила у розпорядження земельних комітетів для зрівняльного розподілу за трудовою або споживчою нормою. Таким способом українські есери реалізували основне положення своєї аграрної програми. Незважаючи на такий популістський захід, політика уряду В. Голубовича значною мірою спричинилася до втрати впливу Української Центральної ради у селянському середовищі, різкого звуження її соціальної опори. Фактична реалізація цього закону призвела також до загострення відносин із німецьким командуванням. Німецький посол в УНР А. Мумм 2 квітня 1918 р. заявив В. Голубовичу протест з приводу «тактики гальмування в справі збору продуктів і браку всякої практичної роботи правительства», а 13 квітня 1918 р. він таки в листі до В. Голубовича наголосив, що в країні склався неможливий стан, бракує адміністративного апарату, вказав на самовільне й недопустиме поведження земельних комітетів. Посол погрожував вжити власних заходів, якщо уряд надалі нічого «не робитиме для заспокоєння краю»¹⁷.

29 квітня 1918 р. внаслідок гетьманського перевороту уряд В. Голубовича припинив своє існування. Проголошення гетьманом України П. Скоропадського докорінно змінило суспільно-політичну ситуацію в Україні. Партії українських есерів і соціал-демократів перейшли в опозицію до нової влади. Невдовзі чільні члени цих партій були заарештовані, інші перейшли на нелегальне становище. 22 червня 1918 р. В. Голубович і декілька міністрів були заарештовані німецькою військовою владою за причетність до викрадення банкіра А. Доброго. 22 липня його було засуджено на 2 роки ув'язнення, яке В. Голубович відбував у Лук'янівській тюрмі до 16 грудня 1918 р. — до перемоги повстання Директорії.

Діяльність В. Голубовича неоднозначно оцінювали його сучасники. Так, Д. Дорошенко у своїх спогадах пише про нього як «одну з найфатальніших фігур на українському політичному

горизонті за всі роки від початку революції»¹⁸. Можна без застережень вважати ці слова пророчими, адже саме В. Голубовича заарештовувала і гетьманська влада, і Директорія. Неодноразово репресувала радянська влада і, зрештою, в радянському концтаборі завершилося його життя. Однак, Д. Дорошенко, який дуже рідко вживає негативних характеристик, досить скептично оцінює В. Голубовича та його державницький талант. «В'ялий, флегматичний, ніякий державний муж і не промовець, — як він міг виплисти на поверхню життя, — це загадка, яку можна пояснити хіба тим, що в часі революції бувають усякі несподіванки», — зазначав у своїх споминах Д. Дорошенко¹⁹. Певне, ці слова вченого можна пояснити тим, що Д. Дорошенко і В. Голубович належали до різних політичних таборів, тому і оцінка діяльності першого прем'єр-міністра УНР можливо й дещо упереджена.

Але слід згадати, що у фракції УПСР в Центральній раді були куди більш впливові і яскраві постаті, зокрема, такі як Н. Григорієв (Наш), М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал. Кожен з них мав досить міцні позиції в партії українських есерів. Як пише Д. Дорошенко, «злі язики говорили, що М. С. Грушевський, котрий завжди любив мати покірних і слухняних помічників в усякому ділі, навмисне підшукав собі такого «прем'єра», щоб в усьому слухався його і служив лялькою, яку завжди можна сіпнути за ниточку, щоб вона повернулась сюди або туди»²⁰. Проаналізувавши перебіг засідання Центральної ради, на якому було обрано головою уряду В. Голубовича, можна зрозуміти рацію слів Д. Дорошенка. Адже саме на цьому засіданні, яке проходило в умовах бомбардування Києва більшовицькими військами, поруч з головою зборів М. Грушевським сидів лише один член уряду — майбутній новий прем'єр. За мить до голосування М. Грушевський витягнув заяву В. Винниченка про демісію, а також вніс поправки у закон щодо голосування за голову уряду. Замість голосування Малою радою, на пропозицію М. Грушевського, кандидатура прем'єр-міністра була затверджена IX сесією Української Центральної ради²¹.

Не менш категоричним в оцінці дій В. Голубовича та очолюваного ним уряду під час наступу більшовицьких військ на Київ у січні 1918 р. був і М. Галаган — активний діяч УСДРП і дипломат. «Я ще й досі не розумію, що, власне, було причиною того, що В. Голубович в імені свого правительства-ефемериди подавав, явно неправдиві інформації про військовий стан, — зазначає він у своїх споминах. — Чого було тут більше — чи непоінформованости, чи наївности, чи чванькуватої глупоти —

трудно сказати. Може, зрештою, він і навмисне нас душив, маючи якісь свої “державної” ваги” міркування чи невідомі нам цілі»²². Скепсис сучасника поширювався на дії всього есерівського уряду на чолі з В. Голубовичем; які, за словами М. Галагана, «для врятування української самостійности вимудрували свій спосіб: заведення на Україні радянської системи»²³. Його слова перегукуються зі свідченнями П. Христюка — міністра внутрішніх справ в кабінеті В. Голубовича, що їх уряд «ухвалив приступити до організації рад робітничих і селянських депутатів, як органів влади на місцях». Для цього було створено спеціальну комісію у складі Н. Григорієва, П. Любченка та Лимаря²⁴, члени якої (окрім Н. Григорієва) незабаром перейшли у більшовицький табір.

Ще більш критичний в оцінці дій кабінету В. Голубовича та особисто прем'єра — відомий український громадсько-політичний діяч Є. Чикаленко. Через свого зятя О. Скорописа-Йолтуховського він був поінформований про настрої німецького військового командування в Україні. За словами Є. Чикаленка, німецький посол в УНР Мумм неодноразово звертав увагу В. Голубовича на неприпустимість «соціалістичних експериментів», якими займався його уряд, а також, що «соціалістичний уряд не спирається на життєвий ґрунт і не має ніякої піддержки в масах, а вітає в фантастичних мріях.»²⁵. Відомий своєю толерантністю до українських діячів з різних політичних таборів, Є. Чикаленко у непривабливих фарбах описує поведінку В. Голубовича під час суду, організованого німецьким військовим командуванням в Україні, над ініціаторами викрадення банкіра А. Доброго. «Замість того, щоб з достоїнством заявить, що він

не признає над собою німецького суду, і одмовитись відповідати, або хоч запротестувати тоді, коли прокурор почав говорити йому грубості..., — зауважує Є. Чикаленко, — Голубович, боячись кари, почав принижено, як школяр, чи як дрібний злодіячка, просити “снисхожденья”». Цим, на думку Є. Чикаленка, В. Голубович зганьбив не лише себе а і весь свій уряд²⁶. Зрештою, за його словами, під час слідства виявилось, що есерівський кабінет міністрів не лише ставився вороже до німецьких збройних сил, які сам же і запросив в Україну, але й готував проти них повстання. Цю ж інформацію підтверджував і син Є. Чикаленка — Петро — керівник канцелярії уряду, який обурювався безглуздістю погроз В. Голубовича підняти повстання проти німців в Україні²⁷. Інший син Є. Чикаленка — Левко — секретар Центральної і Малої рад, характеризував В. Голубовича, як «найскромнішу здібностями особу в найвідповідальніший час». Їх остання зустріч відбулася узимку 1919 р. В той час в українських колах мало хто чув чим займався В. Голубович²⁸. На початку лютого 1919 р. він, як і більшість тогочасних українських політиків, евакуювався до Кам'яця-Подільського, де разом з М. Грушевським, О. Жуковським, І. Лизанівським, В. Чехівським розгорнув активну політичну діяльність, створивши опозиційний Директорії «Комітет охорони республіки». За це 24 березня 1919 р. В. Голубович та інші за наказом члена Директорії О. Андрієвського мали бути заарештовані. М. Грушевський і О. Жуковський виїхали закордон, а В. Голубович втік до Східної Галичини²⁹. Вже після приходу до влади уряду Б. Мартоса він за вказівкою ЦК своєї партії повернувся до Кам'яця-Подільського і редагував партійний щоденник «Трудова громада».

31 травня 1919 р. за особистим розпорядженням С. Петлюри В. Голубовича призначають головою української місії³⁰, яка мала виїхати до Італії для встановлення торговельно-економічних зв'язків і проведення закупки матеріалів, зокрема, воєнного характеру. У виписаному йому МЗС УНР дипломатичному паспорті повноваження, які надавала його місії Директорія, суттєво звужувалися. В. Голубович визнавався «головою

української місії до Італії в справі військовополонених українців»³¹. На той час він одержав повний пакет супроводжуваних документів, закордонний паспорт громадянина УНР і найголовніше — кошти, які уряд виділив комісії. Особисті записки В. Голубовича засвідчують, що очолювана ним комісія протягом чотирьох місяців змогла провести лише заходи внутрішньої організації. Однак через неможливість вчасно вирішити питання про подолання кордонів ця поїздка не відбулася. 4 вересня 1919 р. він здав державному контролеру на ревізію папери місії і виділені їй кошти³².

У подальшому він продовжував грати активну роль серед тієї частини членів ЦК УПСР, які перебували у Кам'янці. В. Голубовича знову вводять до складу керівного органу партії українських есерів. Як свідчать записи в його щоденнику за другу половину 1919 р., він був добре ознайомлений з зовнішньою політикою УНР і переговорами з Польщею, до спілки з якою українські есери ставилися негативно. Він мав постійні зв'язки з членами ЦК УПСР, котрі перебували в Польщі. Зокрема, В. Голубович отримав повідомлення про підписання 2 грудня 1919 р. у Варшаві угоди між поляками й УНР, про заяву Ю. Пілсудського, що нібито 20 січня 1920 р. Велика Британія офіційно визнає УНР. Однак при цьому він був свідомий, що «стосунки з Польщею гарні тільки на словах. Дії поляків говорять про протилежне»³³. І це відповідало дійсності, бо, наприклад, польська військова влада намагалася закрити часопис «Трудова громада», який редагував В. Голубович³⁴. Цікаво, що під час допиту у ЧК, дружина В. Голубовича Тетяна Кардиоловська-Голубович стверджувала, що політичні переконання її чоловіка відповідали гаслу «Трудова громада»: «Хай живе соціалістичний інтернаціонал!»³⁵.

Для значної частини членів УПСР та УСДРП, які й перед тим не приховували свого позитивного ставлення до радянської влади, Варшавська угода між УНР та Польщею була категорично неприйнятною. Договір між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським лише посилив їх прихильність до більшовиків. Вони не сприйняли угоди з Польщею і плекали ілюзорні сподівання на

реалізацію своїх програмових засад, перейшовши на бік радянської влади і легально працюючи в Україні³⁶. Вивчаючи протоколи допитів, можна знайти чимало цікавих фактів про спроби провідників УНР і лідерів основних українських соціалістичних партій знайти порозуміння з радянською владою.

Як зауважував сам В. Голубович, редагуючи орган ЦК УПСР «Трудова громада», він «при самих неможливих умовах під запеклою цензурою» «майже в кожному номері боровся проти поляків і Петлюри». І водночас його політична сила не цуралася фінансувати більшовицькі місцеві осередки. Зокрема, Подільська організація українських есерів декілька разів виділяла грошову допомогу КП(б)У, окремим її членам, що підтверджується довідкою про заборгованість Кам'янець-Подільської організації КП(б)У перед УПСР, яка збереглася у паперах В. Голубовича³⁷. Робилося це попри фінансову скруту самої УПСР. Саме в цей час один з провідних членів УПСР М. Чечель, який разом із М. Грушевським перебував у Відні і листувався з В. Голубовичем, у своїх листах скаржився на тяжке матеріальне становище. Закордонний комітет партії не лише не мав засобів для існування, а й коштів, щоб сплатити «внесок до Інтерн[аціонал]у»³⁸.

Можна констатувати, що поступово протиборотство різних політичних течій у таборі УНР призвело до їх більш чіткої поляризації. Зрештою стало ясно, хто готовий йти на компроміс з більшовиками, а хто залишиться їх непримиренним ворогом і буде боротися з ними до кінця. В. Голубович не був борцем з радянською владою, як і переважна більшість членів ЦК УПСР, які опинилися в лабетах ЧК. Вирішуючи дилему влада рад — чи влада національно-патріотичних сил, він схилився до першого варіанту. Адже від початків відновлення УНР він солідаризувався з тими, хто відстоював т. зв. трудовий принцип, що зрештою відбилося і у назві редагованого ним органу ЦК УПСР «Трудова громада». В. Голубович, як і його товариші по партії, були на боці «трудящих мас», інтереси яких, на їх думку, захищали більшовики. Тому, власне, вони вважали, що у них з радянською Росією одна мета — побудова держави рад для

робітників і селян. Що стосувалося абсолютного централізму як у структурі більшовицької партії, так і в усіх сферах її діяльності — економічній, національній та інших, то члени ЦК УПСР не втрачали надії на досягнення компромісу.

У вересні 1919 р. В. Голубович нелегально виїздив на Полтавщину, окуповану більшовиками, з тим, щоби вивезти дружину. Під час перетину кордону він був затриманий управлінням ЧК при батальйонному командирі 1-го кінного Тарашанського полку. Проте через деякий час він знову опинився на волі. В. Голубович зізнається, що не мав нічого проти того, що його дружина та її сестра працювали в радянських інституціях. Тим більше, що чоловік останньої Михайло Жук був членом КП(б)У. Вітчим його дружини Іван Пилипович Немоловський — управляючий відділом шляхів сполучення Галицького ревкому, був також членом КП(б)У. Як вже згадувалося раніше, в січні 1918 р., за рекомендацією В. Голубовича, саме його мали призначити очільником міністерства військових справ УНР³⁹.

Весна 1920 р. виявилася справді визначальною для більшості представників УПСР і УСДРП. Деякі з них були заарештовані українською республіканською владою. Їх звинувачували в антиурядових діях, «більшовизмі». Підставою до цього, за словами В. Голубовича, стало те, що члени ЦК партії, які перебували в Кам'янці, ще в лютому-березні 1920 р. отримали від Закордонної делегації УПСР доручення зав'язати переговори з радянською владою на платформі її визнання. Це був вже не просто намір, а відверта вказівка членам своїх партій переходити на службу до більшовиків. Група українських есерів на чолі з А. Степаненком виявила намір повернутися на територію України, яка знаходилася під контролем радянської влади, і працювати на її боці. Про це, зокрема, В. Голубовичу писав А. Степаненко⁴⁰.

У середині березня 1920 р. по постанові ЦК УПСР В. Голубович виїхав у Варшаву на соціалістичну конференцію, де «передбачалася присутність не тільки партій 2-го Інтернаціоналу, але й третього»⁴¹. Ця конференція була перенесена в Ревель, куди він не мав можливості виїхати з Варшави через

неотримання пропуску, і тому 2 квітня 1920 р. повернувся в Кам'янець-Подільський⁴². Він продовжував роботу в редакції «Трудової громади», проте вже 8 травня 1920 р. В. Голубович отримав від ЦК УПСР доручення виїхати до Вінниці і репрезентувати ЦК партії «на урядових, громадських і міжпартійних нарадах». При цьому зауважувалося, що його участь не повинна «суперечити офіційно визначеним позиціям партії»⁴³.

Після тривалих мандрів до Києва і Вінниці В. Голубович у червні 1920 р. повернувся до Кам'янця, куди в липні вступили радянські війська. Спочатку працював членом комісії з організації технічного факультету в Кам'янець-Подільському університеті, був членом губернської ради народного господарства. Проте його легальна позапартійна праця не була тривалою і вже 11 серпня 1920 р. В. Голубовича було заарештовано особливим відділом надзвичайної комісії при реввійськраді 14-ї армії Південно-Західного фронту у Кам'янці-Подільському під час засідання губернської ради народного господарства. У своїй заяві голові Подільської ЧК він писав, що одержав запевнення від місцевого ревкому, що це не арешт, а затримання «для висилки з району військових дій» як «людини незручної у цьому районі зараз і що радянська влада місцева проти його перебування нічого не має, але ця вказівка отримана від члена ЦК партії КП(б)У т. Я. Дробніса»⁴⁴. Очевидно, що протягом місяця радянські спецслужби вирішували його подальшу долю. Спочатку, як свідчить сам В. Голубович, його сповістили, що у Вінниці, куди він був вивезений 14 серпня 1920 р., він зустрінеється з Дробнісом, який вирішить, де він мешкатиме (у Києві чи Харкові). Але в дійсності, В. Голубович був відправлений у губернське управління ЧК, де перебував тиждень. З 24 по 28 серпня заарештованого допитували слідчі Особливого відділу 14 Армії, а у ніч на 15 вересня він був етапований до Харкова в Особливий відділ Південно-Західного фронту⁴⁵.

Арешт В. Голубовича став справжнім подарунком радянській владі. Протягом півроку ЧК намагалося сфальсифікувати справу Центрального українського повстанського комітету —

т. зв. Цупок і не лише знищити активних діячів популярних українських політичних організацій, але й дискредитувати їх в очах українського населення. «Офіційне ставлення Соввласти до цих діячів, які демонстрували відверте каяття, було цілком доброзичливе, — наголошує слідча київської губЧК Є. Михайлова, яка провадила т. зв. «справу Цупок» навесні 1920 р., — але іноді виникали сумніви щодо їх щирості й підозра, що вони є агентами активної петлюрівщини...». Слід згадати, що саме в цей час представники ЦК УПСР розпочали переговори з членом ЦК КП(б)У В. Затонським про легалізацію партії в УСРР. В столиці радянської України саме очікували приїзду В. Винниченка, який активно загравав з більшовицьким проводом. Водночас зовнішньополітична ситуація ускладнювалася наступом українсько-польських військ на Київ. За таких обставин Є. Михайлова лише допитала українських есерів про їх можливу участь у «Цупок». Але понад усе, за словами слідчої, її керівництво цікавило ставлення партії до радянської влади та можливість їх використання проти уряду УНР⁴⁶.

За погодженням з головою Київської губернської ЧК В. Балицьким Є. Михайлова призначила побачення членам ЦК УПСР, які перебували в той час у Києві і вели перемовини про легалізацію партії. Зустріч відбулася «на приватній квартирі члена губкома К.П.У». Окрім А. Степаненка, за словами слідчої, «на зустрічі були присутніми Часник, Лизанівський і Петренко від ЦК УПСР, а також П. Любченко». «Показання були узяті й після моєї доповіді та переговорів т. Балицького з Затонським та Панасом Любченком, який був уповноважений від Київського губкома К.П.У. на проведення разом із Затонським переговорів с У.П.С.Р. про їх легалізацію, було дозволено легальне існування цієї партії», — розповідала Є. Михайлова⁴⁷. За її словами, вже навесні 1920 р. ставало зрозумілим, що легалізація їх «як членів ЦКП-УСР і легалізація усєї партії доказала необхідність припинити справу Цупкома як таку»⁴⁸. Є. Михайлова не приховувала, що В. Затонський обіцяв сприяти у проведенні Всеукраїнської конференції УПСР та виданні есерівської літератури.

І це «робилося з тактичних міркувань». Радянське керівництво розуміло, що «широке оповіщення українських кіл про відокремлення від петлюрівщини такої партії, як У.[П].С.Р., мало в період польського наступу велике політичне значення». Разом з тим, нагляд за всіма фігурантами справи «Цупок» продовжувався і розробка справи не припинялася. У подальшому планувалося заарештувати всіх учасників конференції УПСР, або принаймні виявити всіх наявних членів партії⁴⁹.

На першій зустрічі із заарештованим В. Голубовичем 24 серпня 1920 р. слідчий особливого відділу надзвичайної комісії при реввійськраді 14-ї армії Південно-Західного фронту І. Бірюков від руки записав звинувачення, що колишній прем'єр брав участь «в організації постачання Петлюрівської армії в організації Центрального Повстанського комітету в безпосередній участі у складі Уряду УНР»⁵⁰. Протягом чотириденного допиту (24-27 серпня) слідчий лише один раз запитав заарештованого, чи одержував він доручення від ЦК УПСР налагодити зв'язок з осередком у Києві, а також інспекції можливих контактів з іншими політичними групами. Зрештою, слідчий І. Бірюков зосередився на подробицях громадсько-політичної діяльності В. Голубовича, аналізі роботи очолюваного ним уряду, коментарях щодо міжнародної ситуації навесні 1918 р. тощо. За загальними питаннями історії діяльності Центральної Ради, перебігом Мирової конференції у Бересті-Литовському, партійними суперечками в добу Директорії проблема участі В. Голубовича в організації повстанського руху фактично загубилася⁵¹. Можна прийти до висновку, що від самого початку слідство цікавила не його участь в організації повстанського руху, а той факт, що В. Голубович належав до нечисленного кола провідників національно-визвольного руху, був урядовцем найвищого рівня. Слідчий намагався охопити весь період існування національних урядів в Україні, проаналізувати їх діяльність і довести, що всі режими, окрім радянського, нібито мали антинародний характер. Водночас І. Бірюков своїми питаннями підштовхував В. Голубовича до зізнання, що і уряд УНР, міністром, а згодом

і головою якого він був, і партія, до якого належав, були ініціаторами війни проти «робітничо-селянської влади Росії»⁵².

Читаючи протоколи допитів, подекуди важко зрозуміти, чи усвідомлював В. Голубович особисту відповідальність, яку на нього поклав історичний перебіг визвольної боротьби? Так, відповідаючи на питання слідчого про діяльність очолюваного ним уряду, він зізнається, що «на засіданнях міністрів в перший період своєї роботи. бував доволі неакуратним, т. т. дебатів, думок, причин, що лунали під час засідань не завжди дослухався, тим більше що, буваючи іноді на початку, іноді наприкінці засідання» і підписував в основному лише протоколи засідань⁵³. Безперечно, В. Голубович прагнув мінімізувати в очах радянських слідчих свою діяльність на посаді голови уряду за часів Української Центральної ради. Проте, він навіть не намагався довести, що його кабінет діяв в інтересах українських робітників і селян, реалізуючи політичну програму своєї партії, яка одержала найбільшу підтримку на Українських Установчих зборах і дійсно користувалася популярністю в більшості регіонів України.

Можливо, В. Голубович не розумів небезпеки, яка йому загрожувала в зв'язку з цим ув'язненням в ЧК. Він детально коментує свою політичну та урядову діяльність, пояснює ставлення Центральної Ради до більшовиків, склад урядів УНР та їх внутрішню і зовнішню політику, оповідає як політична боротьба між найбільшими партіями в українському парламенті (УПСР і УСРДП) впливала на ухвалення ним рішень, характеризує ставлення провідних діячів українських партій до радянської влади і політики КПУ тощо. Слідчий втягує його у дискусії на тему: хто є більшим захисником інтересів робітників і селян — українські соціалісти чи більшовики і т. д. і т. п.

В. Голубович здебільшого намагається виправдовуватися, доводити, що не був ревним ворогом радянської влади. Він стверджує, що його партія притримувалася гасла М. Драгоманова «націоналізм в засобах, інтернаціоналізм в ідеї», але «швидкий плин подій та часта зміна здебільшого надавали національному моменту превалюючі значення і в процесі державотворення

через сплетіння провокацій, інтриг, особистих впливів партія дуже часто не могла втримати у своїх руках перебіг подій і необхідним чином їх скеровувати». В. Голубович не приховував, що в добу Центральної ради український провід «не мав чіткого уявлення про соціальний момент революції, яке уявлення ви-кристалізувалося лише у процесі подальшого ходу подій»⁵⁴.

Інтерес викликають свідчення В. Голубовича щодо історії партії українських есерів. Безліч фактів, наведених ним, дозволяють зробити певні уточнення. Так, зокрема, він коментує відцентровий процес у лавах українських есерів після розколу на ліву та центральну течії, робить уточнення щодо назви ЦК УПСР після її 4-го з'їзду (травень 1918 р.), формулює юридичні підстави існування складу комітету, розповідає про свою участь у його роботі і т. ін.⁵⁵. Перебіг допиту наштовхує на висновок, що слідчий всупереч тому, що чимало активних членів партії есерів легально працювали в радянських установах і були лояльними до радянської влади, намагався довести, що склад Центрального комітету їх партії і «Цупок» тотожні. Це давало йому підстави звинуватити всю партію в організації повстанського руху проти радянської влади в Україні. Перекручуючи факти і свідчення, І. Бірюков намагався довести, що українські есери — організатори «Цупок» і широкої мережі антирадянського повстанського руху, що вони, нібито, підтвердили своїм входженням до урядів Б. Мартоса та І. Мазепи, т.т. «безпосередньою підтримкою петлюрівського уряду» і «на підставі своєї заколотницької підпільної політики мали на увазі захоплення політичної влади і встановлення буржуазної республіканської форми правління»⁵⁶.

І. Бірюков особисто наполягав на тому, що В. Голубовича не можна звільнювати під підписку, бо на волі він «буде небезпечним»⁵⁷. У слідчій справі В. Голубовича збереглася задалегідь заготовлена для нього слідчим С. Дукельським підписка про невіїзд, але заарештований так і залишився у в'язниці⁵⁸.

Під час арешту у В. Голубовича були вилучені його особисті документи, щоденникові записи, газети. Всі вони були додані до матеріалів слідства. Це, насамперед: дипломатичний паспорт

В. Голубовича; свідоцтво про його службу на Південно-Західній залізниці; уповноваження від Директорії на встановлення двосторонніх контактів з товарообміну між УНР й Італією; виписка з протоколу зборів Кам'янець-Подільського комітету УКП від 7 лютого 1920 р.; листи А. Степаненка, П. Христюка, А. Жуковського, В. Петріва до В. Голубовича, щоденникові записи та нотатки. Всі ці папери були використані слідчим як доказова база нібито антирадянської діяльності УПСР. Більшість з цих документів підтверджують факти, які наводив В. Голубович під час допитів. Зокрема про те, що він отримав від ЦК УПСР доручення взяти участь у конференції представників соціалістичних партій народів Росії, яка мала відбутися у Варшаві 20 березня 1920 р.⁵⁹.

Читаючи протоколи допиту В. Голубовича та інших членів ЦК УПСР, які проходили у справі т. зв. «Цупок», розумієш наскільки вони щиро вірили в те, що більшовицька влада їх прийме до співпраці і надасть можливість спокійно працювати в радянській Україні. Згодом спостерігатиметься зовсім інший настрій, але тоді вже не могло бути вороття з радянського табору. С. Сербін, якому вдалося ознайомитися з приватним листуванням В. Голубовича, вважає його «невиправданим романтиком, непереборним ідеалістом, невиліковним утопістом», який прагнув долучитися до радянського будівництва⁶⁰.

Арешт В. Голубовича започаткував хвилю репресій проти всіх колишніх фігурантів справи «Цупок» квітня 1920 р. Якщо навесні Н. Петренко, І. Часник, І. Лизанівський допитувалися ЧК як свідки у справі, то восени 1920 р. вони були заарештовані як звинувачені в організації повстанського комітету. В той час ЦК УПСР поновила переговори з більшовиками про легалізацію партії і невдовзі по заяві ЦК УПСР Київська губернська ЧК звільнила заарештованих есерів, але через місяць арешти відновилися. Надзвичайка набирала докази проти самої УПСР, яка, за свідченнями більшості затриманих, існувала легально. Якщо протягом перших допитів чекісти намагалися зібрати, насамперед, якомога більше прізвищ членів урядів УНР, різних

місій, установ із постачання армії тощо, то далі інтерес у них викликали здебільшого дії членів ЦК УПСР. Розпочався процес виявлення тих членів партії есерів, хто перебував на радянській території, служив в радянських організаціях і установах. Так, І. Часник працював секретарем комісії Київського відділення Вукоопспілки, А. Степаненко — у комітеті зовнішньої торгівлі, Н. Петренко — у Сільськогосподарській вченій раді, С. Березняк — Губагітвидаві, Ю. Ярослав — у Дніпросоюзі і т. д.⁶¹

20 жовтня 1920 р. уповноважений Особливого відділу Південно-Західного фронту повідомив своє командування про успішне проведення у Києві операції, в ході якої були заарештовані українські есери Н. Петренко, І. Часник, С. Березняк. Незабаром така доля чекала й А. Степаненка, Ю. Ярослава та ін.⁶²

І. Лизанівський, Н. Петренко, І. Часник в один голос доводили, що українські есери твердо стали на шлях «співпраці з радянською владою». Крім того, І. Лизанівський зазначав, що, залишаючись працювати міністром пропаганди в уряді Б. Мартоса, він прагнув «проводити лінію співпраці з радянською владою та недопущення використання реакціонерами неуспіхів Радянської влади». Приблизно у серпні 1919 р. закордонна група УПСР у складі М. Чечеля, М. Шрага і М. Грушевського, за його словами, розпочала у Берліні контакти з незалежними соціал-демократами щодо посередництва останніх у переговорах з радянською владою, одночасно планувалося «ліквідувати уряд Директорії, шляхом виходу членів партії УПСР з Кабінету Міністрів і таким чином розкласти апарат УНР». Зрештою їм вдалося розпочати переговорний процес з представниками РСФРР у Берліні. І. Лизанівський за дорученням партії, таємно від уряду (на той час він залишався міністром УНР) на аероплані відлетів до Берліну, але по дорозі — у Галичині з аеропланом трапилася аварія й він був змушений повернутися до Кам'янець-Подільського⁶³.

Очевидно, що попри всі обіцянки легалізувати УПСР, радянські провідники в Україні шукали ефективну форму моральної дискредитації партії, компрометації її в очах населення,

продемонструвавши нездатність провідників українських есерів «захистити інтереси трудящих мас». Навіть при відсутності доказової бази щодо причетності ЦК УПСР до «Цупок» і водночас за наявності серед заарештованих переважно колишніх республіканських урядовців перед радянською владою відкривалися перспективи проведення судового дійства над «буржуазно-націоналістичним» уенерівським режимом.

Весь перебіг слідства постійно перебував під пильним контролем ЦК КП(б)У. Протоколи Політбюро ЦК КП(б)У засвідчують, що починаючи від 31 жовтня 1920 р. питання долі В. Голубовича, І. Лизанівського та ін. фігурантів справи набуло особливої ваги на засіданнях партійного керівництва. За його дорученням Я. Яковлев впродовж місяця вивчав обставини справи, але висновки так і не були зроблені⁶⁴. Очевидно, що члени Політбюро, побачивши відсутність складу злочину з боку всіх заарештованих членів УПСР, вагалися перед прийняттям рішення, яке ж обвинувачення їм інкримінувати. 1 грудня 1920 р. було ухвалено «звернутися до ЦК РКП» з проханням надати у розпорядження Особливого відділу при Цупнадзвичкомі всі матеріали по справі Петлори та ін.»⁶⁵. Через кілька днів нове рішення Політбюро ЦК КП(б)У: «Всі справи української інтелігенції вилучити з особливих відділів і передати у Цупнадзвичком та його органи. Від амністії утриматися до Всеукраїнського з'їзду Рад»⁶⁶. Лише через місяць 11 січня 1921 р. вищий політичний орган КП(б)У ухвалює рішення «створити Трибунал під головуванням т.Шумського і членів Мануїльського, Аросева та запасних членів тт. Затонського, Манцева» для «процесу» над українськими есерами⁶⁷.

Вже 20 січня 1921 р. С. Дукельський складає «Обвинувальний висновок у справі членів уряду УНР і Центральних комітетів Української партії соціалістів-революціонерів і соціалістів-демократів»⁶⁸. У цьому документі зазначалося, що «члени Ц.К. У.П.С.Р., які знаходилися у Києві, як Голубович, Лизанівський, Березняк, Ярослав, Часник, Петренко та інші, перебуваючи на службі у радянських органах в той же час вели

організаційно-керівну роботу серед повстанців і підготовку до повалення радянської влади. Таким чином, цілком очевидні спроби з боку Ц.К. У.П.С.Р. легалізуватися та впровадитися у Радянські органи с метою полегшення наміченого перевороту й усунення Радянської влади». С. Дукельський підкреслював, що ці наміри вдалося паралізувати завдяки оперативним діям Особливого відділу Південно-Західного фронту, співробітники якого наприкінці вересня 1920 р. заарештували членів ЦК УПСР⁶⁹.

У висновку С.Дукельський посилається на свідчення насамперед В. Голубовича. Машинописний текст на 116 сторінках фактично є коротким викладом історії українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. в інтерпретації начальника секретно-оперативної частини Особливого відділу Цупнадзвичкому. Висновок стосується 76 осіб, з них 11 (В. Голубович, Г. Сиротенко, І. Лизанівський, Н. Петренко, І. Часник, П. Бензя, Г. Солодарь, С. Березняк, О. Блоха, Г. Скугар-Скварський, М. Токаревський) на той час були заарештовані, інші перебували в еміграції. Хто ж були ті решта діячів, смерті яких вимагав начальник секретно-оперативної частини Особливого відділу ВУЧК? До списку увійшли всі члени Директорії (В. Винниченко, С. Петлюра, О. Андрієвський, А. Макаренко, Ф. Швець), провідники УПСР (М. Ковалевський, П. Христюк та ін.), УСДРП (І. Мазепа, Д. Антонович, В. Чехівський та ін), члени УПСФ (О. Саліковський, А. Ніковський, В. Прокопович, С. Шелухин та ін.), УПСС (І. Липа, М. Білінський, О. Шаповал та ін.), міністри УНР практично всіх складів урядів (від О. Жуковського та Є. Архипенка до П. Красного та А. Ревуцького), українські галицькі діячі (О. Безпалко, А. Крушельницький), а також член уряду гетьмана П. Скоропадського — директор департаменту державного контролю, згодом — державний контролер в урядах УНР Директорії І. Кабачків та голова посольства Української Держави та УНР у Відні В. Липинський. Кожен з них заочно «засуджувався до вищої мірі покарання — розстрілу, але у зв'язку з тим, що не був заарештованим, оголошувався поза законом»⁷⁰.

Отже, перелік цих діячів свідчить, що радянська карально-репресивна система намагалася включити в провокаційне звинувачення представників усього спектру українського національно-визвольного руху від соціалістичних партій до діячів ліберально-демократичного і консервативного табору. Очевидно більшовицьке керівництво вважало недостатнім обмежитись фабрикацією процесу лише над УПСР.

Після формулювання обвинувального висновку більшовицький провід форсував підготовку судового процесу. 25 січня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У доручило Д. Мануїльському вжити заходів «для прискорення справи Голубовича та ін.»⁷¹. Ще через тиждень (3 лютого) воно визначається зі складом Ревтрибуналу, затверджує М. Скрипника обвинувачем, а О. Шумського — головою Ревтрибуналу. Таке рішення Політбюро демонструє неприхований цинізм партійної верхівки КП(б)У. Адже саме українцям за походженням, майбутнім чільним діячам «українізації» доручалося очолити відкрите судове дійство, яке, за задумом його ініціаторів та організаторів, мало стати «свого роду останньою підсумковою ризикою, підведеною історією під ідейним розвалом, гниллю і розкладом української «самостійницької» інтелігенції»⁷². Підступність цього кроку виразно виявилася під час обговорення складу Ревтрибуналу на засіданні Політбюро 7 лютого 1921 р., де голова Верховного ревтрибуналу О. Аросєв доводить необхідність замінити кандидатуру Манцева, який має російське прізвище, на діяча-українця⁷³.

Політбюро ЦК КП(б)У ще протягом трьох місяців узгоджувало кандидатури членів Ревтрибуналу. І якщо 3 лютого планувалося розпочати судовий процес вже 13 числа цього ж місяця, то 8 лютого 1921 р. після доповіді М. Скрипника Політбюро ухвалило рішення відправити справу на додаткове розслідування⁷⁴. Можливо, згадали, що згідно із декретом Ради Народних Комісарів (РНК) УСРР від 15 квітня 1919 р. про Верховний ревтрибунал, який був створений при Всеукраїнському Центральному виконавчому комітеті (ВУЦВК), слідство у справах, підсудних трибуналу, провадили верховні слідчі. Аби легітимізувати усі

слідчі і судові дії щодо членів ЦК УПСР оперативно на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У було прийнято рішення створити слідчу комісію у справі В. Голубовича та ін. «від імені ВУЦВК»⁷⁵. До її складу увійшли: Ковальов (голова), С. Дукельський і Лебединець. Комісії «надавалося право звільнювати осіб, проти яких немає особливого звинувачувального матеріалу»⁷⁶.

Після тривалих обговорень і М. Скрипнику, і О. Шумському вдалося уникнути участі в засіданні Ревтрибуналу. Перший терміново взяв відпустку, другий був затверджений послом УСРР у Польщі⁷⁷. Закриті протоколи Політбюро ЦК КП(б)У не дають можливості прослідкувати всі тонкощі колізій обговорення підготовки засідання Надзвичайного ревтрибуналу, але вже той факт, що кожного тижня члени найвищого партійного керівництва поверталися до цього питання засвідчує, якої ваги йому надавали. Справа дещо прискорилося після засідання 29 березня 1921 р., коли головою Надзвичайної комісії ВУЦВК у справі В. Голубовича було призначено В. Балицького. Вже 9 квітня він зробив на Політбюро доповідь з приводу підготовки справи. Вона остаточно окреслилася як «Справа Голубовича та ін.». Термін її завершення визначався у межах тижня. Головні застереження викликав «обвинувальний висновок», який був перевантажений «зв'язками з бандитами і білогвардійцями (як на Україні, так і за кордоном)»⁷⁸. Очевидно, що слідство не мало доказової бази і будь-які зволікання з відтягуванням процесу не могли змінити стану справи. І знову попри постійні обговорення на Політбюро засідання Ревтрибуналу періодично відтермінується.

4-5 травня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У нарешті прийнято рішення про склад Ревтрибуналу (Марченко, Кабаненко (член президії ВУЦВК), Покірний, Бідний і Танцюра) та обвинувачувачів (Мануїльський і Лебединець)⁷⁹. За два тижні остаточно сформульовано головну мету судового дійства: «Процес використати, щоб дати характеристику (попередньо було написано «міщанству», потім закреслено. — *Авт.*) поведінці української інтелігенції». Водночас було визначено, що «питання вироку, дивлячись на перебіг та обставини процесу, попередньо

вирішуватимуть тт. Мануїльський, Затонський і Шумський»⁸⁰. І вже під час ведення засідання Ревтрибуналу 25 травня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило «не заперечувати проти звільнення окремих с.-р., яких можна використати для боротьби з правими с.-р. і петлюрівцями»⁸¹.

Разом з іншими представниками українських соціалістичних партій (І. Лизанівським, С. Остапенком, Н. Петренком, Г. Сиротенком, Ю. Скугар-Скварським, І. Часником, Ю. Ярославом) В. Голубович опинився на лаві підсудних. І хоча жодний з них своєї вини не визнав, а у виступах державних обвинувачів, як і обвинувальному висновку у справі членів ЦК УПСР від 18 травня 1921 р., фактично не було сформульовано чіткого складу «злочину» підсудних та не зроблено аналізу доказів протиправності їх дій, весь процес став тріумфом політичного фарсу, замішаного на більшовицькій демагогії, лейтмотивом якої були звинувачення у «політичній спекуляції та авантюризмі» українських національних партій.

Під час оголошення вироку Надзвичайний ревтрибунал заявив, що незважаючи на «тяжкі злочини стосовно робітників і селян України, вчинені ЦК УП с.-р., всією партією й окремими її представниками в недавнім минулому», які «заслужовують найвищого й найсуворішого покарання перед особою світового пролетаріату», він взяв до уваги «міць і велич революційного руху теперішнього часу, міцність радянського руху на Україні, відкрите каяття перед особою пролетаріату й селянства»

В. Голубовича та інших у всіх «злочинах, вчинених ними відносно трудящих». Посилаючись на «урочисту публічну обіцянку цих підсудних словом і справою боротися з т.зв. УНР і з повстансько-бандитським рухом на Україні й, керуючись у цій справі революційною совістю й соціалістичною правосвідомістю» ревтрибунал постановив застосувати до вказаних підсудних покарання у вигляді ув'язнення у концентраційних таборах терміном на 10 років кожному. Після оголошення вироку трибунал постановив застосувати до засуджених амністію, оголошену 5-м Всеукраїнським з'їздом Рад і замінити

10-тирічне ув'язнення покаранням на п'ять років у концентраційних таборах. Засудженого Г. Сиротенка звільнили від відбукання покарання⁸².

Після завершення засідання Ревтрибуналу В. Голубович та інші засуджені фактично стають заручниками у грі, спрямованій на подальший розклад української політичної еміграції та повернення визначних політичних діячів у радянську Україну.

4 червня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглядає питання «про українську інтелігенцію і, зокрема, про легалізацію УПСР», яка остаточно позбавлялася такого права. Натомість приймається рішення: дозволити в'їзд на Україну для радянської чи наукової діяльності «окремим членам УПСР, які заявлять про свій вихід з партії та її засудять». Водночас В. Затонському доручалося «зібрати на свій розсуд декількох провідних громадських українських діячів і запропонувати їм звернутися із закликом до української інтелігенції чесно служити радянській владі та взяти активну участь у розколі української інтелігенції.». Окремо зверталася увага В. Затонського «на можливість використати для цієї роботи процесу Голубовича»⁸³.

Але й без інтриг більшовицького проводу низка українських політичних діячів в еміграції прагнула за всяку ціну повернутися на батьківщину. 8 липня 1921 р. з Відня через Прагу до Москви приїздить член Закордонної делегації УПСР М. Чечель, близький співробітник М. Грушевського. Він був формально делегований партією на Конгрес III Інтернаціоналу, але головним його завданням мали стати переговори з комуністичним керівництвом України про можливість легалізації партії есерів в УСРР та перспективи повернення її лідерів з еміграції. Зустрічі М Чечеля у Москві та Харкові, в тому числі із засудженими членами ЦК УПСР Н. Петренком, І. Лизанівським, В. Голубовичем, Ю. Ярославом, які продовжували сидіти «в політичній в'язниці», попри безнадійність політичного майбутнього для українських національних партій та монопольні позиції партії більшовиків в Україні не позбавили членів віденської групи Закордонної делегації УПСР, провідниками якої були М. Грушевський,

П. Христюк, М. Чечель, М. Шраг, ілюзій щодо можливості політичних та соціально-економічних поступок з боку радянської влади і не вплинули на їх наміри повернутися в Україну. Цікаво, що у 1931 р. під час допитів В. Голубовича у справі «Українського національного центру» слідчий розпитував заарештованого про його розмови з М. Чечелем, коли той його відвідував у радянському тюремному ізоляторі влітку 1921 р. В. Голубович відповів, що розмови точилися навкруги перспектив світової революції у Західній Європі. Чи відповідало це дійсності, важко сказати, але М. Чечель не міг не бачити умов утримання та стан засуджених і не зрозуміти, що радянська влада навряд чи так само не вчинить з ним та його партійними товаришами, як тільки вони повернуться на батьківщину.

Можливо, організація зустрічі М. Чечеля із засудженими членами ЦК УСРР була причиною того, що В. Голубович та його товариші одержали можливість вийти на волю через підписку про невиїзд лише 6 жовтня 1921 р.⁸⁴ В. Голубович, І. Лизанівський, І. Часник та ін. повинні були залишатися у Харкові, кожного тижня реєструватися у відділку міліції. Радянська влада попри свій «гуманізм», нагадувала їм, що помилування не є прощенням і кожен свій крок вони робитимуть під пильним контролем каральних органів. Зрештою, не важливо, який термін нагляду 6 жовтня 1921 р. для них визначався формально, фактично він тривав до останнього дня їх життя. Після звільнення В. Голубович деякий час працював інженером-будівельником в Українській раді народного господарства, де згодом очолив відділ капітального будівництва.

Уже в березні 1931 року В. Голубовича знову заарештовано у справі «Українського національного центру», який нібито ставив за мету ліквідацію радянської влади. За черговою сфальшованою радянськими спецслужбами справою було засуджено 50 осіб. Серед них і ті члени Закордонної делегації УПСР (М. Любинський, М. Стасюк, Арк. Степаненко, П. Христюк, М. Чечель, М. Шраг), які попри всі маніпулювання радянської влади українськими соціалістичними діячами, піддалися на її

гачок загравання з національною інтелігенцією, політику «українізації» та ін. Була спроба також втягнути у справу «Українського національного центру» і М. Грушевського, колишнього неформального лідера УПСР⁸⁵.

При обшуку в помешканні В. Голубовича було вилучено 98 фотознімків та лист від М. Грушевського. Під тиском слідства В. Голубович «признав свою вину» у контрреволюційній діяльності і був позбавлений волі. 16 травня 1939 р. Всеволод Голубович помер у Ярославській тюрмі.

Його доля схожа на долю тих діячів українського національно-визвольного руху, які не захотіли поривати з Україною і виїхати в еміграцію. Практично нікого з них не «оминула своєю увагою» радянська каральна система. Процес ЦК УПСР, невдовзі суд над т. зв. учасниками організації «Центру дій» були лише розминкою перед масовими репресіями, які розпочалися з процесів «Спілки визволення України» і «Українського національного центру» і тривали до кінця 1930-х рр. За цей час були винищені та заслані не лише політичні діячі доби Українських національно-визвольних змагань, а всі ті, хто так чи інакше, на думку більшовицьких лідерів, не сприйняв їх соціалістичних експериментів. Кульмінацією антиукраїнської політики більшовиків, поширення репресій не лише проти політиків, а й інтелігенції, селянства, робітництва став геноцид проти українського народу, який забрав близько 10 млн. українців і став найбільшою катастрофою в історії людства і найганебнішим актом насильства.

---

¹ *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної ради. — К., 1998. — С. 83-84; *Сербін С. В* іншому часі — в іншому місці (з архіву родини В. Голубовича) // Українознавство. — 2006. — № 3. — С. 279-289; його ж. У пошуках опори у боротьбі // Українознавство. — 2008. — № 1. — С. 121-128; *Болаболъченко А.* Всеволод Голубович і «Справа УПС-Р». — К., 1993.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ). — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 3

³ Там само. — Арк. 95.

- ⁴ Там само. — Арк. 2 зв.
- ⁵ Политические деятели России 1917: Биографический словарь — Москва, 1993. — С. 393.
- ⁶ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 2 зв.
- ⁷ Українське слово (Одеса). — 1917. — Ч.8 — Червень.
- ⁸ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали в 2-х тт. — Т. 1. — К., 1996. — С. 179.
- ⁹ Там само. — С. 198; ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 2 зв.
- ¹⁰ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 381.
- ¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 8 зв.
- ¹² Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 82.
- ¹³ Там само. — Т. 2. — С. 160-161.
- ¹⁴ Там само. — С. 113-115.
- ¹⁵ Там само; ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 3.
- ¹⁶ Там само. — С.114.
- ¹⁷ *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної ради. — С. 83-84.
- ¹⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки). — К., 2007. — С. 213.
- ¹⁹ Там само. — С. 213-214.
- ²⁰ Там само. — С.214.
- ²¹ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 114.
- ²² *Галаган М.* З моїх споминів. — К., 2005. — С. 333.
- ²³ Там само. — С. 345.
- ²⁴ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. — Т.2. — Відень, 1921. — С. 26.
- ²⁵ *Чикаленко Є.* Щоденник. — Т. II. — К., 2004. — С. 20.
- ²⁶ Там само. — С. 87.
- ²⁷ Там само. — С. 96.
- ²⁸ Там само. — С. 396.

- ²⁹ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 12.
- ³⁰ Там само. — Арк. 83.
- ³¹ Там само. — Т. 6. — Арк. 77-78.
- ³² Там само. — Т. 7. — Арк. 22-22 зв.
- ³³ Там само. — Т. 7. — Арк. 17.
- ³⁴ Там само. — Т. 6. — Арк. 83.
- ³⁵ Там само. — Т. 21. — Арк. 4.
- ³⁶ Там само. — Т. 15. — Арк. 11-12.
- ³⁷ Там само. — Т. 12. — Арк. 55.
- ³⁸ *Болабольченко А.* Вказ. праця. — С.20.
- ³⁹ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 114, 133.
- ⁴⁰ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 7. — Арк. 60.
- ⁴¹ Там само. — Арк. 81.
- ⁴² Там само. — Т. 6. — Арк. 20.
- ⁴³ Там само. — Т. 7. — Арк. 82.
- ⁴⁴ Там само. — Арк. 64-64 зв.
- ⁴⁵ Там само. — Арк. 32.
- ⁴⁶ Там само. — Т. 24. — Арк. 31-32.
- ⁴⁷ Там само. — Арк. 32.
- ⁴⁸ Там само. — Арк. 30.
- ⁴⁹ Там само. — Арк. 32.
- ⁵⁰ Там само. — Т. 6. — Арк. 2.
- ⁵¹ Там само. — Арк. 2-15.
- ⁵² Там само. — Арк. 15.
- ⁵³ Там само. — Арк. 2-15 зв.
- ⁵⁴ Там само. — Арк. 10.
- ⁵⁵ Там само. — Арк. 13.
- ⁵⁶ Там само. — Арк. 2-15.
- ⁵⁷ Там само. — Т. 6. — Арк. 69.
- ⁵⁸ Там само. — Арк. 75.
- ⁵⁹ Там само. — Т. 12.

- ⁶⁰ *Сербін С.* У пошуках опори у боротьбі // Українознавство. — 2008. — № 1. — С. 122-123.
- ⁶¹ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 14. — Арк. 3-4.
- ⁶² Там само. — Т. 40. — Арк. 86.
- ⁶³ Там само. — Т. 12. — Арк. 13-15.
- ⁶⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф.1, оп.6, спр.7. — Арк. 99.
- ⁶⁵ Там само. — Арк. 114 зв.
- ⁶⁶ Там само. — Арк. 116 зв.
- ⁶⁷ Там само. — Спр. 13. — Арк. 7.
- ⁶⁸ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т 2. — Арк. 1-116.
- ⁶⁹ Там само.
- ⁷⁰ Там само.
- ⁷¹ ЦДАГО України. — Ф.1, оп.6, спр.13. — Арк.14 зв.
- ⁷² Цит. за кн.: *Болабольшенко А.* Вказ. праця. — С.31.
- ⁷³ ЦДАГО України. — Ф.1.— Оп.6.— Спр.18.— Арк.101.
- ⁷⁴ Там само. — Спр.13. — Арк. 14 зв. — 19.
- ⁷⁵ Там само. — Арк.19 зв.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ ЦДАГО України. — Ф.1 — Оп.6. — Спр. 13. — Арк. 58, 67, 69.
- ⁷⁸ Там само. — Арк. 47, 63
- ⁷⁹ Там само. — Арк. 89.
- ⁸⁰ Там само. — Арк. 102.
- ⁸¹ Там само. — Арк. 106.
- ⁸² Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социал.-Революционеров... (стенографический отчет). — С. 428, 429.
- ⁸³ ЦДАГО України. — Ф.1. — Оп.6. — Спр. 13. — Арк. 113.
- ⁸⁴ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69270-фп. — Т. 6. — Арк. 76.
- ⁸⁵ Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). — К., 1993. — С. 16-35; 110-123.